

Introducere

Dreptul este un sistem juridic, adică un ansamblu de norme juridice (reguli și principii) efective, iar nu un simplu ansamblu de instituții juridice.

– Valentin Constantin

În acest an, 2019, profesorul Valentin Constantin, de la Facultatea de Drept a Universității de Vest din Timișoara, împlinește 65 de ani. Pentru comunitatea juridică din România, Valentin Constantin este, în primul rând, un distins profesor de drept internațional public și de drepturile omului, cel care a introdus în literatura juridică română realismul și pe cei mai importanți autori americani din secolul XX. De asemenea, este unul dintre puținii juriști români pe care îi poți recunoaște după scriitură, una proaspătă, dezinvoltă, născută din plăcerea conversației – ca să nu spunem, deschis, din cea a controversei –, din bucuria de a citi drept și de a scrie despre drept. Pe urmele celor pe care îi admiră, precum Oliver Wendell Holmes sau Karl Llewellyn, textele profesorului Valentin Constantin exprimă un „realism românesc”, în care dreptul, ansamblu de reguli și principii efective, nu este desprins de fapte, ci le este integrat, precum arată *motto*-ul de mai sus, pe care inspirat ni l-a sugerat profesorul Marian Nicolae.

Ce mai știm, altfel, despre Valentin Constantin? Spre exemplu, că, pe o insulă pustie, ar lua „cele mai bune două articole juridice scrise vreodată, adică textul lui Herbert Hart, *Pozitivism și separația dintre drept și morală* și pe cel al lui Lon L. Fuller, *Pozitivism și fidelitate față de drept – o replică dată profesorului Hart*”, deși, probabil, ajuns acolo, ar putea recita din memorie cel puțin una dintre scrisorile lui Caragiale către Alceu Urechia din 1905. Că, după el, „procesul judiciar modern este una dintre cele mai remarcabile invenții ale civilizației umane”. Că, în contextul în

care se acutizează discursurile care solicită reafirmarea supremației constituției, el crede, dimpotrivă, că „unde există constituționalism, adică acolo unde Constituția este prezentă și rămâne vie în mintea cetățenilor, nu este necesar ca actul numit *Constituție* să-și afirme supremația”. Că, de altfel, „constituțiile au un aer transnațional”, majoritatea statelor lumii, inclusiv majoritatea statelor membre ale Uniunii Europene, aculturându-le. Că „este riscant să vorbești despre inerție în drept, întrucât dreptul este un instrument de control social care promovează *status quo*-ul, iar valoarea sa de căpătâi este una statică: securitatea relațiilor juridice”. Mai știm că, tot așa cum nu îi place reforma ortografică a Academiei Române din 1993, profesorul Valentin Constantin dezavuează fidelitatea absolută față de textul legal, pe care o constată la majoritatea juriștilor noștri. Împreună cu el, am putea numi, eventual, fenomenul „pozitivism obedient”. Pe deasupra, consideră că, atunci când au modificat articolul 1 din Constituție și au introdus la descrierea politică a României sintagma „stat de drept”, autorii textului fundamental au făcut o eroare, „urmând în mod reflex aculturațiile franțuzești” și „alegând un concept în contrasens cu valorile pe care dorea să le protejeze construcția europeană postbelică”, între care *rule of law*. Că, după profesorul Valentin Constantin, Curtea noastră constituțională funcționează ca o cvasi-curte constituțională, „iar termenul *criză* exprimă faptul că activitatea ei în chestiunile importante uimește și nemulțumește”. Că „atunci când sunt garanții supremației Constituției, judecătorii trebuie să aibă întotdeauna ultimul cuvânt”: avem de ales între „*ultimul cuvânt al judecătorilor*” și „*ultimul cuvânt al politicianilor*”. Că „fără libertate, niciuna dintre valorile pe care le prețuim nu poate atinge un prag de efectivitate”...

Pentru cei care semnăm aceste rânduri, cel mai mult a contat, însă, la început cel puțin, că profesorul Valentin Constantin apreciază că „dreptul internațional poate fi o poveste rudimentară și anostă sau o poveste ceva mai sofisticată și mai palpitantă” și că a ales să ne-o spună în al doilea fel, neobosind să facă pe dos decât observa Miguel de Unamuno, pe care ni-l pomenește tot mai des de când avem, la rândul nostru, propriile cursuri: într-o universitate, examenele distrag atenția studenților de la studiu.

„– Ar trebui să ții un discurs de mulțumire, i-a sugerat Regina Roșie [lui Alice], încruntându-se”¹. Această carte, pe care v-o propunem și pe care am avut bucuria să o edităm, este discursul nostru de admirație și mulțumire – pe trei voci – pentru Profesor. Căci suntem toți trei de acord că Valentin Constantin este cel care ne-a format ca juriști. Ne-a învățat cum să folosim reperele curentelor de gândire pe care le apreciem – inevitabil, uneori, diferite de cele pe care el însuși le apreciază, fapt pe care nu-l lasă niciodată să treacă necomentat! – ca să scriem cu onestitate despre teme a căror alegere ne-o asumăm. Am dorit, prin urmare, să îl aniversăm printr-un proiect care să îi reflecte personalitatea, concepând, împreună cu el, zece întrebări pe care le-am adresat câtorva dintre juriștii importanți ai României contemporane, ale căror răspunsuri le-am consemnat în acest volum colectiv. Subiectele atinse sunt dreptul în vigoare, cercetarea juridică fundamentală, polemica în drept, aculturația juridică, impactul doctrinei asupra practicii judiciare, revistele, facultățile de drept și profesiile juridice, dreptul și ideologia ori judecătoria Curții Constituționale. Ne aflăm, probabil, în fața celei mai sincere radiografii oferite dreptului românesc în ultima perioadă.

Onestitatea privirii juriștilor care au avut generozitatea de a răspunde întrebărilor noastre, reflectând, în acest fel, nu asupra propriilor domenii de cercetare, ci asupra disciplinei dreptului în ansamblul ei, nu este, totuși, singura calitate a acestui volum colectiv. Astfel, dacă profesorul Valentin Constantin a fost catalizatorul textelor care urmează, volumul reușește, în schimb, să vorbească despre anvergura personalității lui nu doar într-un mod explicit, ci și în unul mai subtil. Ideea unei radiografii sistematice și asumate se potrivește, fără îndoială, cu spiritul profesorului. Stilul întrebărilor, de asemenea. Numele mari ale lumii juridice

¹ *L. Carroll*, *Alice în Țara din Oglină*, Capitolul 9, trad. de Antoaneta Ralian, Ed. Art, București, 2010.

care au acceptat să se exprime deschis, în acest gest aniversar, au intuit, fără îndoială, că acesta este demersul – aparent ludic, în realitate extrem de angajat – potrivit profesorului pe care îl onorăm. Un portret tandru al lui Valentin Constantin se află, de fapt, în filigranul textelor care vorbesc despre drept pozitiv, cercetare academică, ideologie, controversă, practică judiciară ori desemnarea judecătorilor la Curtea Constituțională. Pentru Marian Nicolae, Valentin Constantin este un distins specialist, autorul „excelentei culegeri de texte (majoritatea polemice) *Incertitudini și câteva efectivități*”. Manuel Guțan rememorează experiența pe care a împărtășit-o cu profesorul în cadrul lucrărilor din Comisia pentru o nouă constituție. Iulia Motoc îl descrie pe Valentin Constantin ca pe un mare deschizător de drumuri în domeniul juridic, prin cultura umanistă foarte solidă și prin ideile originale pe care le-a promovat. De asemenea, își declară admirația pentru spiritul său aparte, de original promotor al umanismului, pe care l-a cunoscut, la mijlocul anilor ‘90, când drepturile omului și dreptul internațional reprimeau contur în România. Trimițându-ne răspunsurile sale de ziua Sfântului Valentin, pe care a insistat să o marcheze la sfârșitul scrisorii către prietenul său, Valerius Ciucă își propune, printr-un afectuos subtext, să îl omagieze, dar să îl și amuze pe cel pe care îl consideră Profesor și despre care spune că face parte din constelația de oameni providențial ajunși în „câmpu-i gravitațional”. Andreei Verteș-Olteanu, Valentin Constantin îi prilejuește întâlnirea cu Maestrul, cu cel care avea să o învețe, în anii următori, sensul unei comunități epistemice reale, indisolubil legată de cooperare. La fel, Marius Balan, pledând pentru disponibilitatea față de dialog și efortul personal al ambelor părți, profesori și studenți, între care cei dintâi au de transmis experiența condensată și sistematizată în principii, concepte și formule juridice a multor generații și a multor culturi juridice, subliniază că, în acest sens, Universitatea de Vest din Timișoara reprezintă una excepțiile învățământul juridic românesc, tocmai prin persoana profesorului Valentin Constantin. În fine, Bogdan Iancu îl descrie pe Valentin Constantin ca pe unul dintre universitarii care iubesc ideile: „mereu curios, devorator de cărți cu lungă alonjă (de la critica literară la teoria relațiilor internaționale, de la pozitivism kelsenian

la realism juridic american), un om liber, neînregimentat în șabloane mentale și ideologice, *causeur* scripitor și fin amator de paradoxii, cu o plăcere aproape ludică pentru discuții, de preferință în contradictoriu” și arată că bucuria și privilegiul prieteniei cu profesorul i-au influențat substanțial cariera academică și felul de a gândi.

Să aruncăm o scurtă privire asupra câtorva dintre întrebările lansate contributorilor acestui volum (în paranteză fie spus, acesta este punctul în care cititorul care ar dori să păstreze surpriza deplină asupra răspunsurilor ar trebui să abandoneze prefața și să revină la ea după ce le va fi terminat de citit!). Prima întrebare vizează modelul educației juridice, plecând de la un citat din Goethe, iar cea de-a șaptea se referă la relația dintre învățământul juridic și profesiile juridice. Având în vedere că toți respondenții sunt sau au fost implicați în învățământul juridic ca profesori, ni s-a părut adecvat să le adresăm aceste întrebări ca parte a unei „discuții” despre drept în România. Pe de o parte, felul în care dreptul este practicat în România, adică „aici și acum”, este, în bună măsură, consecința felului în care este învățat. Pe de altă parte, așa cum a arătat convingător Herbert Hart despre sistemul juridic, auto-reflexia este pragul de maturitate al oricărui sistem social, deci și al sistemului educației juridice.

Discuțiile despre educația juridică pot fi structurate după mai multe coordonate. Dezbateră dominantă în lumea occidentală este aceea dacă învățământul juridic trebuie să fie un învățământ „profesional” (adică îndreptat exclusiv, sau, în orice caz, în principal, către echiparea absolventului cu cele necesare practicării unei profesii juridice) sau dacă, dimpotrivă, trebuie să fie orientat către conturarea unei viziuni despre lume a studentului, în care latura profesională este doar o componentă care se integrează în această viziune. În fond, această dezbateră o reproduce pe aceea, mai generală, de la nivelul întregului sistem educațional occidental: îi învățăm pe elevi doar lucruri utile pentru meseriile lor viitoare sau îi ajutăm să asimileze valori pe care societatea noastră le consideră fundamentale? Dar, și dacă ne îndreptăm atenția spre

latura „profesională” a învățământului juridic, rămân câteva teme importante de discuție. Spre exemplu, ce pondere ar trebui acordată transmiterii de cunoștințe teoretice în raport cu dezvoltarea abilităților practice? Iar dacă acceptăm deschis că învățământul juridic este orientat profesional, atunci există o profesie juridică care să reprezinte un model pentru celelalte? Această ultimă chestiune a fost abordată de întrebarea a șaptea, care face referire la două situații în care sistemele educaționale juridice își asumă deschis că pregătesc studenții la drept pentru o anumită meserie juridică: cea de avocat în Statele Unite, respectiv cea de judecător în Germania.

Răspunsurile invitaților noștri ilustrează un consens în ceea ce privește descrierea învățământului juridic ca fiind orientat spre practică (și, așa cum precizează câțiva dintre ei, sistemul românesc nu face figură aparte în acest sens). Până la urmă, așa cum ne amintește Marius Balan, „învățământul juridic din toate timpurile are o solidă înrădăcinare profesională”. Însă la fel de răspândită este și opinia că disciplinele de „cultură juridică generală” sunt excesiv marginalizate în favoarea celor „tehnice” sau, cum se numesc în jargonul academic, „de ramură”. Iar accentul mai mare pus pe materiile „fundamentale”, după cum le numesc unii dintre contributori, nici nu ar însemna un abandon al ideii de educație „profesională”, ci mai degrabă o lărgire a concepției despre ceea ce aceasta înseamnă. În acest sens, Bogdan Iancu punctează foarte potrivit faptul că facultățile de drept nord-americane cele mai bine clasate în ierarhii (deci ai căror absolvenți sunt cei mai bine plasați la intrarea pe piața muncii) sunt cele care abundă în cursuri din domeniul teoriei și filosofiei dreptului. Iar explicația sugerată (și, pare-se, validată empiric) este aceea că „oamenii curioși, flexibili intelectual performează mai bine în practică”. Se prea poate, așadar, ca starea educației juridice actuale din România să nu se datoreze unei orientări excesive înspre practică, ci unei concepții eronate despre ceea ce înseamnă practica și care sunt nevoile societății în termeni de activități juridice. Iar această concepție eronată s-ar putea să nu fie limitată la nivelul învățământului juridic, ci să fie împărtășită și de către practicieni. În termenii ilustrativi folosiți de Marian Nicolae, facultatea nu-l învață pe viitorul

avocat să răspundă întrebării clientului „de ce și cum este, totuși, posibil să piardă un proces, când, după toate probabilitățile, potrivit dreptului în vigoare ar fi trebuit, dimpotrivă, să-l câștige”. Însă este la fel de adevărat că nici practica nu-l învață să îi dea acestei întrebări un răspuns care să nu fie o scuză, ci o explicație. Spuneam mai sus că practica juridică reflectă educația juridică, dar s-ar putea ca și opusul să fie valabil: concepția despre ea însăși dominantă în practica juridică să fie cea care induce imaginea „limitată” asupra practicii, transmisă studenților la drept.

După cum sugerează contributorii din acest volum, opoziția dintre disciplinele „tehnice” și cele „fundamentale” poate fi descompusă în două chestiuni distincte, dar legate între ele. Prima este „dozajul” acestora în curricula facultăților, iar cea de-a doua este felul în care se raportează unele la celelalte. Așa cum arată Valeriu Stoica folosind o metaforă inspirată, juriștii au nevoie de un ghid de orientare (busola – principiile fundamentale, unelte specifice – raționamentul juridic etc.). De fapt, odată ce stăpânesc acest instrumentar, ei devin (avocații cel puțin), la rândul lor, ghizii nespecialiștilor în domeniul juridic. Or, disciplinele din „trunchiul fundamental propedeutic”, după cum le numește Mircea Dan Bob, au tocmai rolul de a îi învăța pe viitorii juriști regulile de „orientare juridică”. Disciplinele „de ramură” oferă informații, însă cele „fundamentale” creează competențele de management al informațiilor, așa cum sugerează Bianca Selejan-Guțan. În lipsa acestor competențe, ne avertizează Manuel Guțan, „trecerea de la teorie la practică” riscă să fie o „simplă întâlnire necritică cu informația juridică”. Continuitatea dintre formare și practică profesională este, de-acum, un loc comun, cel puțin la nivelul discursului public. Însă continuitatea nu trebuie să însemne doar succesiune temporală, ci să fie și substanțială. Căci, după cum arată elocvent Răzvan Dincă, „dreptul nu se poate învăța în patru ani”. Aceasta înseamnă că anii de educație juridică ar trebui să îl înzestreze pe viitorul absolvent cu cele necesare pentru „a dobândi restul mai târziu”. Însă educația juridică centrată pe dreptul pozitiv, așa cum a fost descrisă de Goethe, conține tocmai acest paradox sesizat cu acuitate de Iulia Motoc: dacă studiul dreptului înseamnă doar memorarea necritică a normelor în vigoare, atunci cine le furnizează absolvenților de

drept competențele de analiză critică și generalizare, care ar permite „dobândirea restului mai târziu”? După Lucian Bercea, „dreptul *învățat* în facultăți e 90% text de lege și 10% conectori”, deși, probabil, ultimii sunt mai importanți decât primul. Pe de altă parte, după cum admite același contributor, „*dreptul-în-vigoare*, deși devenit cantitativ negestionabil, este totuși facil livrabil și util practic; *restul* lui Goethe înseamnă experiența creatoare, rezervată talentaților și *situațiilor* și materializată în capacitatea de a identifica și exploata nișele neocupate – o întreprindere de multe ori probabilistică –, în care ai șansa nu doar să practici dreptul (adică să influențezi situația clientului sau a justițiabilului), ci și să faci drept (adică să influențezi starea sistemului)”.

De aceea, cele două ideal-tipuri ale învățământului juridic, cel tehnic-profesional și cel umanist, se află în opoziție doar în măsura în care insistăm să le punem în aceste posturi. Relația lor poate fi și una de complementaritate. Așa cum ne amintește pragmatic Daniel-Mihail Șandru, memorarea dreptului în vigoare este o manieră convenabilă din punct de vedere al eficienței învățării. Doar că, în lipsa ghidului de orientare furnizat de materiile „fundamentale”, acest tip de studiu creează juriști „cu ochelari de cal”, după cum observă Radu Rizoiu, incapabili să performeze eficient ca practicieni (aici prin „eficient” înțelegem, în contextul practicii juridice, „adecvat” și „calitativ”).

Câteva dintre contribuțiile pe tema educației juridice au un ton mai degrabă pesimist, exprimat poate cel mai bine de răspunsul ludic-ironic al Elenei Simina Tănăsescu. Iar acest pesimism pare să vină tocmai din preferința, în educația juridică, pentru prezentările descriptive ale dreptului în vigoare, față de cultivarea rafinamentului analitic și a capacității de a face distincții, asemănări și generalizări. În cuvintele lui Valerius Ciucă, dominația „actualului” asupra „adecvatului”.

Câțiva dintre autori se încumetă să caute și cauzele acestei stări de lucruri. Unele dintre acestea ar fi externe învățământului juridic, în „amonte” sau în „aval”. Cele din amonte ar fi de căutat în calitatea în scădere a învățământului preuniversitar, suprapusă peste o scădere a disponibilității la efortul de a învăța a generațiilor mai tinere (la rândul său, efect al schimbărilor în structura transmiterii

informațiilor din ultimele decenii). Iar cele din aval în modelele de testare la examenele de acces în profesiile juridice. Câtiva critici îndrăzneți, precum Mircea Dan Bob sau Cristian Clipa, indică și posibile cauze de tip endogen, rezultat al înseși opțiunilor instituțiilor de învățământ. Acestea fie ar fi acceptat reducerea ponderilor disciplinelor „fundamentale”, fie le-ar fi retrogradat calitativ, abandonând menținerea unor standarde de calitate comparabile cu cele ale principalelor „discipline de ramură”. În același context al cauzelor endogene, Cristian Clipa sesizează o posibilă suprapunere temporală între „renunțarea” la disciplinele de „cultură juridică” și afirmarea disciplinelor „de drept european” (dreptul Uniunii Europene și sistemul Convenției europene a drepturilor omului). Observația ar merita discutată separat, în mod extins. Aici ne limităm să ne exprimăm scepticismul față de o eventuală concluzie fermă, care ar fi trasă în baza simplei sincronizări a celor două fenomene. S-ar putea foarte bine ca aceasta să fie doar un simptom al unei maladii deja existente, și nu o cauză a acestei maladii. Pentru că dreptul Uniunii Europene și sistemul juridic al protecției regionale a drepturilor omului vin, amândouă, cu un bogat bagaj de „cultură juridică” și nu sunt simple rețetare de reglementări detaliate și plicticoase (așa cum spun sloganurile recentelor mișcări politice anti-U.E., zise și „suveraniste”). Cu siguranță că naturalizarea dreptului european presupunea și câteva realinieri conceptuale sau compromisuri la nivel filosofic, dar asta ar fi trebuit să sporească importanța elementelor de „cultură juridică” din ramurile juridice naționale, și nu să o inhibe. Observația lui Cristian Clipa s-ar putea, în schimb, să pună în evidență, pe de o parte, o transpunere superficială a dreptului european și, pe de altă parte, faptul că *intelligentsia* juridică română abandonase deja, la momentul procesului de integrare în structurile europene, aplecarea către reflecția juridică fundamentală, a cărei lipsă o deplângem acum.

În ceea ce privește relația dintre educația juridică și fiecare dintre profesiile juridice ca atare, invitații noștri au fost de acord că rolul facultăților de drept este de a furniza o „formare generală” în domeniul juridic (Valeriu Stoica) sau de a crea un jurist-„numitor comun” pentru profesiile juridice (Valerius Ciucă). Rolul formării

specializate le-ar aparține, în paradigma românească, instituțiilor postuniversitare de pregătire profesională. De asemenea, în contrast cu criticile care predomină în răspunsurile la întrebarea privind structura educației juridice, contributorii par să aprecieze, în majoritate, faptul că facultățile de drept nu au un „model” în vreuna dintre profesiile juridice, ci le oferă studenților „toată paleta de opțiuni” (Radu Rizoiu). Bogdan Iancu avansează și o explicație pentru acest fenomen, care ține de aranjamentele și culturile instituționale din statele care par a favoriza o anumită profesie juridică în cadrul procesului de învățământ, și care nu s-ar regăsi ca atare în România. Câțiva dintre respondenți par să ia în calcul o interesantă ipoteză (totuși improbabilă) a unor „specializări” pe viitor a anumitor facultăți: facultatea X ar putea să „producă” mai degrabă avocați, facultatea Y mai degrabă practicieni în insolvență, ș.a.m.d. Importanța acestei remarci rezidă, totuși, în aceea că se recunoaște faptul că fiecare profesie juridică în parte pretinde anumite abilități distincte, cel puțin pentru exercitarea sa în condiții bune. Or, postularea unui caracter „generalist” al facultăților înseamnă, de fapt, renunțarea de către acestea să antreneze respectivele abilități ale studenților sau măcar să le indice studenților care sunt acestea (pentru a le oferi, cu adevărat, opțiuni informate și nu doar teoretice). De asemenea, acest caracter „generalist” al facultăților de drept creează, paradoxal, și premisele viitoarei segregări între profesiile juridice. Căci, dacă doar în interiorul profesiei se dezvoltă calitățile sau cunoștințele cerute de aceasta, atunci ele sunt necunoscute juriștilor din celelalte profesii, în consecință ideea de comunitate juridică va fi limitată doar la câteva chestiuni pe care le înțeleg sau le cunosc membrii fiecăreia. Spre exemplu, într-un proces, judecătorul, avocatul și procurorul cunosc textul legilor invocate și comentariile acestora, sau jurisprudența. Niciunul dintre ei nu cunoaște, însă, nimic (decât, poate, incidental) despre organizarea muncii celorlalți, despre felul în care sunt antrenate abilitățile necesare respectivei profesii, despre constrângerile de timp sau resurse cărora trebuie să le facă față, despre factorii care îi influențează strategia pe care o urmează în respectivul proces, ș.a.m.d. Un răspuns nesperat de optimist încheie, totuși, dezbaterea propusă de prima și a șaptea întrebare.

După cum observă Lucian Bercea, „unele facultăți (și, mai ales, unii profesori) îi pregătesc pe studenți să găsească *codul* în Cod; să dubleze perspectiva noțională, centrată pe (și dependentă de) definirea și clasificarea conceptelor, de una funcțională, de identificare și optimizare a structurilor și proceselor complexe din drept. Și, în orice caz, se străduiesc să îi învețe să evite cu orice preț anal-fabetismul social, politic sau economic, spiritul mercantil, falimentul moral și lipsa de viziune profesională”.

Una dintre ideile care ne-au călăuzit selecția întrebărilor pe care, împreună cu Valentin Constantin, le-am adresat invitaților noștri a fost aceea că suntem cu toții membri ai comunității juridice din România. Or, liantul acestei comunități este doctrina juridică, mai ales cea care se exprimă prin publicațiile periodice. De aceea, am adresat două întrebări (2 și 6) care se referă explicit la revistele juridice. Am dorit, firește, să obținem o reflecție exprimată public de către membrii reprezentativi ai comunității juridice cu privire la ceea ce am putea numi „sufletul” acesteia, adică la publicații. Formulând întrebarea a doua, am încercat să punem la dispoziția contributorilor o situație analitică a tipurilor de materiale care sunt publicate în periodicele juridice, acceptând că aceasta reprezintă doar un punct de plecare pentru discuții, și nu o cercetare statistică în toată puterea cuvântului. Spre bucuria noastră, mulți dintre invitați au apreciat demersul și au considerat că acesta merită aprofundat, propunând atât extinderea sa la nivelul culegerii de date, cât și categorii de clasificare adiționale (Radu RizoIU propune o categorizare în funcție de mediul profesional de proveniență al autorilor: judecători, avocați, notari etc.). Marian Nicolae invită chiar la realizarea unor analize sociologice în adevăratul sens al cuvântului pe tema cercetării juridice, pe care le considerăm și noi binevenite.

Reflecțiile invitaților noștri au atras atenția asupra unor puncte interesante, unele aflate doar în subtextul întrebării. Astfel, câțiva dintre contributori par să-și fi pus întrebarea „de ce se scrie (doctrină juridică)?”, furnizând răspunsuri neașteptate, percutante

sau savuroase. Mai mulți autori au deplâns, astfel, faptul că se scrie mai ales pentru a îndeplini condițiile de promovare în învățământ, ceea ce îl face, spre exemplu, pe Răzvan Dincă să observe cu amărăciune că „rareori [se scrie] pentru a discuta drept sau pentru a contribui la adevărul științei juridice”. Mircea Dan Bob își dorește, la rândul său, să se scrie mai degrabă din pasiune. Însă aceasta ridică o altă problemă, a celor care scriu din narcisism sau, după cum menționează Valerius Ciucă, „pentru nevoi mai mult ale autorilor decât ale virtualilor cititori”. Nevoi născute dintr-o posibilă „incontinență de scriitură”, în termenii lui Paul Vasilescu. La întrebarea „ce se scrie?”, Bianca Selejan-Guțan constată că domină materialele didactice și comentariile pentru uzul practicienilor, iar Marius Balan arată că, în sine, aceasta nu reprezintă o problemă. După cum amintește Daniel-Mihail Șandru, dincolo de tipurile de texte, mai importantă este clasificarea acestora în „bune” și „slabe”. Câțiva dintre respondenți au răspuns în notă ironică implicitei întrebări „cât se scrie?” După Daniel-Mihail Șandru, „se scrie și se citește puțin”, însă pentru Radu Rizoiu „se scrie mai mult decât se citește”. Sunt importante, de asemenea, observațiile cu privire la „cum se scrie”, iar Valeriu Stoica își dorește ca măcar să se scrie onest. Câțiva dintre invitați indică, prin urmare, o altă problemă: Marian Nicolae acuză, pe bună dreptate, „lipsa unor școli juridice în România, precum și a unor linii de cercetare juridică de amploare”. În aceeași linie, Manuel Guțan deplânge dezorientarea doctrinei noastre juridice atunci când se întreabă „câte articole conțin o cercetare fundamentată pe o metodologie bine definită și pe asumarea conștientă a unor obiective științifice. Cu alte cuvinte, câte din aceste studii / eseuri produc cunoaștere în știința dreptului și câte produc o simplă clarificare de sens a actelor normative și a praxisului juridic”.

Unii contributory au avansat posibile cauze instituționale sau culturale pentru starea de lucruri mai sus descrisă. Mai mulți dintre ei (Iulia Motoc, Daniel-Mihail Șandru, Cristian Clipa) au indicat faptul că cercetarea juridică este într-o postură dezavantajată în interiorul sistemului de învățământ. De asemenea, Răzvan Dincă și Cristian Clipa au punctat responsabilitatea educației juridice în promovarea tipului de doctrină dominant azi.

În ceea ce privește întrebarea a șasea, referitoare la publicarea și conducerea revistelor de specialitate în România (în comparație cu modelele din alte țări), mai mulți invitați – totuși, nu majoritatea! – au indicat că modalitatea cea mai bună de a asigura calitatea acestora este metoda *double blind peer-review*, utilizată la cele mai prestigioase reviste din lume, deși nu infailibilă. Alți contributori au subliniat că determinant pentru succesul și calitatea revistei este implicarea personală („omul sfințește locul”, ne amintește Mircea Dan Bob). Acest model al „revistei (uni)personale”, în termenii lui Daniel-Mihail Șandru, este cel care a funcționat și funcționează încă, cu bune și rele, în România. La fel, pentru Lucian Bercea, în România, revistele de calitate (a nu se citi *de succes editorial*) sunt întreprinderi personale, nu instituționale; o revistă își formează și își conservă propria autoritate împrumutând autoritatea celui care semnează textele sau (în cazul în care acesta nu a dobândit-o, încă, pe a sa) a celui care selectează textele. Unii dintre respondenți sunt sau au fost implicați în editarea de periodice juridice și amintesc, pe bună dreptate, problemele tehnice cu care se confruntă o astfel de întreprindere: finanțare, organizare sau selecție. Opinia generală este, oricum, în sensul că nu există o rețetă unică de succes în termeni instituționali, ci, mai degrabă, rețete diferite cu grad de adaptabilitate ridicat. Câteva observații punctuale sunt interesante. Spre exemplu, Marian Nicolae constată că numai revistele anglo-americane corespund unor școli sau curente teoretice sau ideologice, în vreme ce în alte părți, inclusiv la noi, revistele sunt simple culegeri de texte, cu valoare variabilă. Paul Vasilescu, Andreea Verșeș-Olteanu și Răzvan Dincă schimbă perspectiva dinspre editori înspre cititori. Poate că cititorii dau identitatea revistei, și nu editorii. Din acest punct de vedere, Răzvan Dincă pledează pentru depășirea „autarhiilor mediului universitar” și crearea unui spațiu care să permită recunoașterea calității, independent de cine își asumă publicarea revistei. Iar în acest sens, probabil că numărul revistelor de calitate depinde mai puțin de factori instituționali și mai mult de formarea unei adevărate „piețe a ideilor”, după cum se exprimă Marius Balan, pe urmele lui John Stuart Mill și Oliver Wendell Holmes.

Întrebarea a treia, privind absența polemicii din discursul juridic românesc contemporan, a prilejuit unele dintre cele mai profunde – și, pe alocuri, savuroase – reflecții ale invitaților noștri asupra mediului juridic din România. Probabil că această secțiune conține cel mai mare număr de formulări admirabile din întreg volumul și, sperăm, o sursă de memorabile citate în viitor, motiv pentru care îi vom lăsa cititorului neatinsă surpriza de a le descoperi. Să spunem doar că respondenții au fost, în general, de acord cu aprecierea noastră privind lipsa polemicii din mediul juridic, deși câțiva au evidențiat că nu este vorba de o absență totală. Radu Rizoiu și Andreea Verteș-Olteanu văd polemica exilată în *underground*-ul *online*-ului sau, chiar, al rețelelor de socializare – și, în acest fel, ea este lipsită de calitatea unei adevărate dezbateri intelectuale – în vreme ce alți autori amintesc dezbateri pe chestiuni juridice din trecut sau limitate la chestiuni punctuale. Câțiva dintre contributory consideră că ceea ce se întâmplă în mediul juridic reflectă, la scară mai mică, neajunsurile din lumea academică (Bianca Selejan-Guțan) sau din societate în general (Paul Vasilescu, Răzvan Dincă). Marian Nicolae acuză lipsa tradiției școlilor de gândire și a dialogului dintre acestea, care să dezvolte nivelul general al cunoașterii: „știința, cunoașterea în general, nu e o afacere individuală, ci, dimpotrivă, una colectivă”, idee pe care o exprimă, de asemenea, Andreea Verteș-Olteanu. În același sens, argumentează, de altfel, și Valeriu Stoica: „sistemul de învățământ general și, în continuarea lui, cel juridic, nu au ca principal scop formarea prin cultura dialogului, ci doar informarea”. Bogdan Iancu marchează aceeași idee: „polemica nu poate exista decât în medii în care circulația ideilor prevalează ca element definitoriu”, explicând lipsa apetenței pentru argument prin stimulentele instituționale sau culturale de a scrie manuale expositive, în dauna studiilor sau eseurilor dedicate unei idei. Din perspectiva lui Lucian Bercea, „raritatea polemicii în discursul juridic românesc contemporan se datorează cvasi-absenței unui public spectator al discursului juridic românesc contemporan care să guste această polemică”. Abordarea pozitivistă/formalistă pare

să încurajeze și ea evitarea dezbatărilor, o constatare cu care sunt de acord și Valerius Ciucă sau Cristian Clipa. În sfârșit, câțiva dintre contributori (Valerius Ciucă, Daniel-Mihail Șandru) indică și eșecul conferințelor de a găzdui dezbatări veritabile, pe care dimensiunile acestora nu le încurajează.

Întrebarea a patra ridică problema aculturației juridice. Firește, așa cum remarcă Andreea Verșeș-Olteanu, „totul este o copie a unei copii a unei copii”, iar dreptul românesc, în această logică, pare că nu poate fi decât „un palimpsest, în care regăsim tipare occidentale (în principal, drept francez, drept belgian, pe alocuri italian sau german), sub care găsim, de fapt, dreptul roman”. La modul general, „dreptul este în mișcare”, după cum scrie David Nelken în 2003, astfel că „se desprinde ideea unui împrumut continuu și masiv de reguli”, potrivit afirmației pe care o face Alan Watson în 1993. Deci „La ce bun, chitecoastaboacii?”, cum se întreabă, (anti)cioranian, Paul Vasilescu. Întrebarea nu este, totuși, fără miză și nici nu rămâne fără obiect, căci, tot în teoria comparatistă europeană, dar la polul opus, s-a susținut imposibilitatea transplanturilor legale: *The Impossibility of 'Legal Transplants'* se intitulează un articol pe care Pierre Legrand îl publică în 1997 și care devine, foarte repede, unul dintre cele mai cunoscute texte ale sale (în paranteză fie spus, Manuel Guțan trimite chiar în acest volum la controversa Watson-Legrand, răspunzând la întrebarea a treia). Lucian Bercea rezumă punctele sensibile ale aculturației juridice în felul următor: „Întrebarea e dacă, odată cu normele, pot fi importate valorile care fundamentează principiile, principiile care dau sensul aplicării regulilor și oamenii care să le aplice eficient [căci] înaintea normelor trebuie să circule ideile, iar după ele, bunele practici; totul, într-un ocean de mentalități”.

Rămâne, cel puțin la prima vedere, loc și pentru originalitate: pentru Valerius Ciucă, dreptul românesc este original „prin formulele de adaptare, de prezentare”, deși, în esență, „este aculturat”, o situație care, în Europa, este universală. Mircea Dan Bob se întreabă deschis ce înseamnă a construi un concept juridic original,

amintind că această întrebare a fost, de altfel, pusă în *Pandectele Române* din 1942, de către Andrei Rădulescu. Deși, după cum știm, concluzia pesimistă a academicianului era că, în sens strict, juriștii europeni nu mai sunt originali de la Gaius și Ulpian încoace, Mircea Dan Bob consideră că o construcție teoretică și jurisprudențială bazată pe analiza contextului general autohton (social, economic, istoric), a stadiului problemei din punct de vedere juridic și a soluțiilor existente în dreptul comparat poate fi considerată drept originală. După Elena Simina Tănăsescu, „controlul constituționalității legilor, realizat doar de secțiile reunite ale Înaltei Curți de Casație și Justiție, instituit de Constituția din 1923, rămâne o formă originală de realizare a controlului constituționalității legilor bine adaptată contextului”. Marian Nicolae enumeră, în materia dreptului civil, contribuții și autori inovatori, precum teoria aparenței juridice (Traian Ionașcu), teoria coproprietății (Aurelian Ionașcu), teoria proprietății rezolubile atipice (Constantin Stătescu, Valeriu Stoica), teoria drepturilor succesoriale ale soțului supraviețuitor (Francisc Deak) sau teoria dreptului conflictual interprovincial (Mihail Eliescu). Răzvan Dincă observă că, uneori, autorii au reușit să construiască sisteme de concepte și mecanisme juridice care au fost ulterior transpuse legislativ: spre exemplu, în noul Cod civil este transpus regimul accesii imobiliare artificiale sau al proprietății periodice, concepute de profesorul Valeriu Stoica. O ilustrare la fel de bună ar fi regimul dreptului material la acțiune conceput de profesorul Marian Nicolae, ceea ce ar demonstra că dreptul românesc se dezvoltă nu numai prin implantarea unor constructe juridice formate în alte sisteme, ci și pornind de la concepțiile autorilor autohtoni. În dreptul administrativ, Cristian Clipa amintește trei repere originale: „o teorie a actului administrativ unilateral, construită, în anii '50 ai veacului trecut, de profesorul Tudor Drăganu și consistent reconfigurată, după anul 2000, de profesorul Ovidiu Podaru; o teorie a personalității juridice în dreptul public, la a cărei construcție a contribuit din plin profesorul Ilie Iovănaș, dar și Antonie Iorgovan; o teorie a puterii discreționare și a excesului de putere, de care se leagă numele profesoarei Dana Apostol Tofan”.

Dimpotrivă, pentru Marius Balan „în drept, originalitatea și eficiența contribuțiilor doctrinare sunt antagonice”, iar cazurile în care „autorii au construit vreodată, prin forțe proprii, concepte juridice specifice sunt destul de rare”. Juristul român nu ar putea spera decât, cel mult, la „cartografierea riguroasă a propriei realități juridice, cu evidențierea unor aspecte specifice și a unor implicații practice ale conceptelor și principiilor general valabile la nivel european și mondial”. La fel, Valeriu Stoica amintește că, în fond, nu numai dreptul a fost aculturat: „cultura și instituțiile moderne ale României reproduc tiparele occidentale, în principal pe cele franceze”, notând, simetric cu Marius Balan, că „domeniul dreptului este unul conservator prin excelență, iar contribuțiile doctrinare importante sunt cele care consolidează fundamentele deja existente”. După Mircea Dan Bob, „Estul Europei funcționează juridic din secolul XIX încoace pe bază de transplant. Atunci, o făcea pentru că toate țările din zonă se lansaseră într-o cursă de urmărire a Occidentului mult mai avansat. Acum, o face toată lumea, pentru că mondializarea ne ajută să ne informăm și să împrumutăm noțiuni și rezolvări”.

Această imagine generală pare să se verifice și în fiecare dintre ramurile dreptului. Spre exemplu, Bogdan Iancu scrie că „dreptul constituțional a fost un drept aculturat”, respectiv că „apetitul către deschidere *urbi et orbi* nu e decât arareori însoțit de disciplină metodologică și distanța necesară obiectivității”, iar Manuel Guțan că „nu [a] descoperit până în acest moment, cel puțin în istoria dreptului românesc modern constituțional și administrativ, pe care le-[a] cercetat de-a lungul anilor, multe concepte, instituții sau soluții juridice în genere pe care să le putem numi fără reținere originale, românești”.

Totuși, Manuel Guțan face o subtilă distincție: dacă originalitatea vizează „capacitatea societății românești de a adapta, într-un mod oarecare, instituțiile juridice importate, atunci, cu siguranță, contribuția autohtonă la dezvoltarea culturii juridice românești a fost de 100%”; „teoria originalității dreptului românesc adaptat”, dezvoltată de același contributor, se încadrează într-o „epistemologie românească a transplantului juridic”, ce poate fi considerată „o contribuție originală în cadrul culturii juridice românești

moderne și chiar contemporane”. În aceeași notă nuanțată, pornind de la premisa că, „la origini, cel puțin 90% din dreptul occidental actual este o pastişă a dreptului roman (cu vagi dezvoltări canonice medievale)”, că fiecare dintre tradițiile juridice naționale europene a adaptat un set de „instrumente de lucru” propriilor tradiții și mentalității, propriei culturi, Radu Rizioiu e de părere că „Nici noi nu suntem *altfel*, cum încerca să ne convingă Lucian Boia, ci *astfel*, după cum replica hâtru Vintilă Mihăilescu. Și noi am luat ce am găsit și am interpretat în propria cheie culturală”. Totuși, exemplifică Radu Rizioiu în continuare, au existat și la noi instituții juridice specifice, căci noile instituții, rezultate în urma transplantului legislativ din 1864 (o specie de „forme fără fond”), erau folosite pentru a încadra realități foarte diferite de cele ale Franței; juriștii români au fost forțați, deci, să inoveze, iar adaptarea Codului la realitate, iar nu invers, cum s-a dorit, a fost atât de solidă, încât Codul civil Cuza a rezistat și marii încercări a comunismului.

Există, însă, un plan secund pe care întrebarea a patra îl construiește: care este ponderea contribuției autohtone la dezvoltarea culturii juridice românești? Unii contributori au răspuns la această a doua parte a întrebării amintind nume de juriști eminenți: spre exemplu, Iulia Motoc și Valerius Ciucă îl pomenesc pe Vespasian Pella căruia, menționându-l la rândul său, Daniel-Mihail Șandru i-l adaugă pe Paul Negulescu. La fel, Elena Simina Tănăsescu apreciază că „În planul științei dreptului, Vespasian Pella sau Nicolae Titulescu au construit concepte juridice noi pentru realități sociale aflate în plină formare sub ochii lor”, cu consecința că, „atât ei, ca juriști, cât și conceptele create de ei, au fost recunoscute / recunoscute inclusiv pe plan internațional”. Pentru Marius Balan, deși nu pot revendica „rolul de deschizători de drumuri pentru întreaga umanitate”, se cuvin notate nume precum Valentin Al. Georgescu, Vintilă Dongoroz, Tudor Drăganu, Traian Ionașcu, Nicolae Dașcovici, Octavian Ionescu, Constantin C. Angelescu.

Răspunsurile la întrebarea a cincea, vizând impactul doctrinei academice în practica judiciară, au arătat un echilibru aproape perfect între două curente: al celor care au apreciat că impactul este minor și al celor pentru care acest impact ar fi considerabil. Vom fi atins, oare, un subiect care ar merita aprofundat, inclusiv prin cercetări empirice, după cum, de altfel, a și propus Daniel-Mihail Șandru? Câțiva dintre invitații noștri au susținut, în mod inspirat, că relația dintre doctrină și practică este bi-direcțională și și-au pus problema dacă felul în care practica se reflectă în doctrină este adecvat. Și la această întrebare, opțiunile au fost împărțite egal: Valeriu Stoica, Elena Simina Tănăsescu și Cristian Clipa au apreciat că doctrina reflectă în mod relevant practica, în vreme ce opinia opusă a fost susținută de Bogdan Iancu, Mircea Dan Bob și Răzvan Dincă. Autorii care au fost de părere că impactul doctrinei în practica judiciară este minor au avansat, de asemenea, posibile explicații ale acestui fenomen, spre exemplu, pe aceea că, uneori, doctrina este prea teoretizantă. Alți contributory au fost de părere că opiniile exprimate în doctrină nu sunt univoce, ceea ce afectează certitudinea pe care un interpret al legii, precum judecătorul, o caută. S-a sugerat chiar că această atitudine de rezervă față de un cadru pluralist de raportare la textul legii s-ar datora unei înțelegeri a profesiei de judecător în cheie birocratică sau neîncrederii în opiniile exprimate de juriști din celelalte categorii profesionale. Lucian Bercea consideră că explicațiile cvasi-absenței referințelor doctrinale explicite (văzută ca „lipsă de impact”) nu țin de inexistența unor nume cu autoritate; ele țin, „eventual, de reticența judecătorilor de a recunoaște autoritatea altcuiva, în condițiile în care ei sunt cei care pot transforma argumentul doctrinar în argument doctrinal, etalând prioritar doctrina care le susține considerentele”. În sfârșit, o sugestie inspirată pentru ameliorarea modului în care doctrina se reflectă în practica judiciară privește, după unul dintre contributory, dezvoltarea unui aparat de cercetare la nivelul Curții Constituționale sau, de ce nu, la nivelul instanței ordinare supreme.

Reacțiile la întrebarea vizând relația dreptului cu ideologia surprind complexitatea problematicii pe care aceasta se așază. Neutralitatea ideologică a dreptului reprezenta premisa sistemului juridic pozitivist conceput de Kelsen și însemna că dreptul funcționează după aceleași principii fundamentale în orice sistem politic (democrație, stat autoritar sau totalitar) și ideologic (sistem liberal, fascist sau comunist). Aceasta făcea dreptul neutru din punct de vedere ideologic și autonom din punct de vedere disciplinar. Viziunea kelseniană a fost paradigma dominantă în educația juridică de după 1990¹. Propunând această întrebare, am dorit să vedem cum se poziționează astăzi, în raport cu această paradigmă, reprezentanți marcanți ai dreptului și ai învățământului juridic din România. A rezultat un relativ consens al contributorilor în a recunoaște că dreptul ca fenomen social nu poate fi izolat de celelalte astfel de fenomene.

Diferențe rămân, însă, în ceea ce privește tipul de relație pe care dreptul le întreține cu societatea în variatele sale fațete. Formula inspirată a lui Valerius Ciucă (dreptul ca „filosofie socială aplicată”) pare să-i recunoască dreptului o poziție relativ centrală. Căci, dacă filosofia e domeniul reflecției, iar politica cel al acțiunii, atunci o filosofie aplicată are o poziție centrală prin chiar faptul că leagă cele două domenii, preluând elemente de la fiecare. Cum s-ar zice, preia *the best of both worlds*. În schimb, la Radu Rizoiu sau Paul Vasilescu, poziția dreptului este mai degrabă instrumentală: el este doar un instrument al organizării sociale, ce-i drept, indispensabil. Pentru Bogdan Iancu, această funcție instrumentală poate să facă din drept un purtător adesea neputincios de ideologii: chiar dacă nu le promovează (nu este menit să le promoveze), el „le reproduce în mod inevitabil”. O remarcă ce nu poate să nu trimită

¹ Și, probabil, și înainte de 1989, chiar dacă într-o formă neasumată explicit. Bogdan Iancu amintește savuroasa butadă a lui Adam Czarnota despre știința dreptului în Polonia comunistă (aplicabilă, probabil, pentru toată Europa de Est): „pozitivism rudimentar într-un sos marxist subțire”.

la concepția lui Michel Foucault despre drept ca „tehnologie a puterii”¹, amintită și de Iulia Motoc. Pentru Lucian Bercea, dacă prin ideologie înțelegem „un set de idei care încearcă nu numai să explice lumea, ci și să o schimbe, programatic și angajat”, nu putem gândi dreptul dez-ideologizat; în schimb, „dacă prin ideologie înțelegem un set de idei care sunt expresia unor interese (de clasă, de castă, de clan), trebuie să acceptăm că [...] *false consciousness* deformează dreptul”.

Răspunsurile la această întrebare sunt interesante și pentru că ele „trădează” (în sensul că dezvăluie, cel mai adesea, indirect) felul în care respondenții înțeleg dreptul, ce trăsături sau elemente percep ca fiindu-i caracteristice atunci când îl raportează la ideologie, la politică, la alte fenomene sociale. Valeriu Stoica își asumă deschis un ideal normativ care, dacă este respectat, asigură autonomia dreptului: acela ca forma și substanța dreptului să se afle în armonie una cu cealaltă și amândouă cu valorile fundamentale ale democrației constituționale. O poziție care amintește de cea privind „moralitatea internă a dreptului” susținută de Lon Fuller. Dacă în paradigma pozitivistă, autonomia dreptului este dată de formă și nu de conținut (care depinde mereu de puterea politică), abordarea de tip iusnaturalist a profesorului Stoica asigură autonomia dreptului față de puterea politică tocmai prin faptul că aceasta din urmă, într-un regim de democrație constituțională, nu poate să altereze principiile fundamentale ale dreptului. Aceeași poziție pare a fi împărtășită și de Manuel Guțan care, în schimb, admite că, în fond, „constituționalismul liberal-democratic este o ideologie”. Tocmai de aceea, consideră el, „este recomandabil să ne manifestăm mai puțin într-un climat juridic extrem de pozitivist, să vorbim nu doar despre constituție și drept constituțional, ci și despre constituționalism”. Nu putem decât să fim de acord că a studia dreptul constituțional detașat de constituționalism nu asigură o înțelegere completă a celui dintâi.

¹ N.J. James, *Law and Power: Ten Lessons from Foucault*, în *Bond Law Review*, vol. 30(1)/2018, p. 39.

O poziție care tinde să privilegieze forma în detrimentul conținutului, ca element specific pentru drept, pare să se regăsească și la alți autori, în formule foarte deosebite, totuși. Pentru Răzvan Dincă, dreptul are un specific între sistemele normative, care „reclamă un studiu particular și o analiză adaptată”. Acest specific pare să se cantoneze în afara conținutului, în zona formelor și mecanismelor de funcționare a dreptului. Și pentru Cristian Clîpa specificul juridic este de regăsit în tehnica dreptului, în „formele puriste și neutre din punct de vedere ideologic”. El relevă, însă, că acestea nu se pot aplica disjuncte de elementele ideologice care au influențat dreptul în toate epocile. Ba, mai mult, consideră că influența ideologiei este mereu tiranică, până la punctul în care până și ideologia contemporană a statului de drept este „(aproape) fascistă”.

De altfel, nu doar dreptul, ca formă și conținut, este expus influenței ideologiei, ci și interpretarea și aplicarea sa, așa cum ne reamintește Bianca Selejan-Guțan. În măsura în care cele două tipuri de operațiuni sunt o parte importantă din ceea ce numim sistem juridic, nici nu ar putea fi altfel. Însă problemele ridicate de acest tip de interacțiune între drept și ideologie sunt ceva mai specifice. Ele ating, evident, chestiunea imparțialității judecătorilor și a neutralității funcționarilor publici. În ce măsură partizanatul ideologic sau politic afectează funcționarea acestor două categorii rămâne o problemă care, după noi, este insuficient dezbătută în mediul juridic din România.

Unii dintre contributory, precum Elena Simina Tănăsescu sau Marian Nicolae, au subliniat, pe bună dreptate, că atunci când vorbim de neutralitatea ideologică a dreptului, s-ar putea să vorbim de fapt despre (presupusa) neutralitate ideologică a unei (sau unor) perspective asupra dreptului. O abordare în acești termeni se aliniază tendințelor postmoderne de a relativiza distincția dintre observator și obiectul observat. Însă, departe de a închide discuțiile cu privire la relația drept – ideologie, această abordare deschide multiple perspective de analiză: perspectiva fiecărei profesii juridice asupra dreptului, perspectiva academică asupra dreptului, perspectiva politicianilor asupra dreptului, a funcționarilor, ș.a.m.d.

Într-un alt registru, Bogdan Iancu propune o distincție interesantă și, credem, fertilă pentru reflecție, între gradele de permeabilitate la

ideologizare a diferitelor ramuri de drept. După cum ne așteptăm, dreptul privat, deși nu impermeabil (iar Mircea Dan Bob oferă exemplul reglementării rezervei succesoriale ca reflexie a ideologiei dominante a epocii), este mai la adăpost decât dreptul public. Dar chiar și în cadrul acestuia din urmă, se poate observa „un spectru, care pleacă de la constituțional către penal”.

Această remarcă ne permite să schimbăm punctul de focalizare al acestei scurte analize a relației drept – ideologie dinspre drept înspre ideologie. Pentru că nu doar ramurile de drept sunt influențate în mod diferit de ideologie, ci și ideologiile influențează în mod diferit dreptul. Aici ne despărțim de figura de stil folosită de Cristian Clipa și credem că merită subliniat faptul că anumite ideologii sunt mai intruzive decât altele, chiar și în relația cu dreptul. De fapt, dreptul poate promova (sau reproduce) ideologii concurente numai atunci când aceste ideologii nu sunt totalitare (sau, cel puțin, ideologia prevalentă nu este totalitară). Valerius Ciucă surprinde plastic această situație, atunci când afirmă că dreptul funcționează pentru ideologiile competitori ca „un creuzet în care se va decanta, la un moment dat, ideologia dominantă”. Și Radu Rizoiu oferă un exemplu de concurență ideologică în interiorul domeniului juridic, în chiar miezul dreptului privat: aceea între reglementarea proprietății în notă individualistă sau colectivă. Dacă acceptăm că democrația liberală, constituționalismul sau statul de drept sunt ideologii, atunci se cuvine să scoatem în evidență că ele sunt substanțial diferite de ideologiile de tipul fascismului sau comunismului, nu numai din perspectiva conținutului lor, ci și din perspectiva felului în care influențează dreptul.

Până la urmă, influența ideologiei asupra dreptului nu este decât o modalitate de influență a puterii politice asupra dreptului, una care, în pofida mecanismelor de limitare promovate de constituționalism, se manifestă în mod natural. Așa încât este binevenită remarca lui Răzvan Dincă, potrivit căruia mai periculos pentru drept decât influența ideologică este exercițiul puterii „din pur oportunism”, lipsit de principii și de discernământ. Într-o societate în care conflictul nu este exacerbă, ideologiile pot fi „îmblânzite” prin formarea unui consens social asupra unor „concepte inițial ideologice”, care le transformă pe acestea din urmă în „simple

mecanisme tehnice de funcționare a societății”. În schimb, exercițiul iresponsabil al puterii politice nu conține niciun astfel de element auto-reglementator și este mult mai dăunător, nu doar pentru societate în general, ci și pentru drept.

Întrebarea privind numirea judecătorilor Curții Constituționale reflectă, în primul rând, preocuparea constantă din ultimii ani a lui Valentin Constantin privind rolul Curții în arhitectura instituțională din România și modalitatea în care este exercitat acest rol. Deși ultimele decizii ale Curții sunt aprins dezbătute în opinia publică și în presă, comentariile juridice ale acestora nu s-au articulat la fel de strâns: nici ca eventual consens al juriștilor, nici ca dezbateră implicată a acestora. Dacă am detectat corect această „detașare” a juriștilor, atunci ea este un fapt demn de atenție în sine, care poate oferi indicații interesante despre mediul juridic, despre cel politic și despre relația dintre ele.

Pe de altă parte, punând această întrebare, am urmărit să obținem, în măsura posibilului, reflecții de ordin general asupra funcției judiciare în viața publică și politică (și din acest punct de vedere, această întrebare se află în legătură naturală cu cea anterioară). Atunci când am adresat întrebarea, am avut în vedere faptul că nu toți contributorii sunt specialiști în drept constituțional și nici măcar în drept public. De aceea, întrebarea nu le-a fost adresată ca unor specialiști, ci ca unor cetățeni-juriști. Iar dacă se pot decela categorii de răspunsuri în funcție de diferențele relevante între ele, aceste categorii nu se suprapun cu distincția „publiciști” *versus* „privatiști”, ci mai degrabă o traversează.

Spre lauda lor, autorii intervievați nu s-au ferit să exprime poziții clare față de această întrebare care putea părea unora relativ delicată. De aceea, prima noastră observație cu privire la această secțiune din volum este, în mod obligatoriu, un salut adus onestității și angajamentului contributorilor, pentru care le mulțumim acestora în mod sincer. De ce să nu sperăm că, în acest fel, am putea da un imbold pentru o dezbateră deschisă și serioasă a juriștilor pe tema Curții Constituționale? Ar fi, poate, cel mai bun

mod de a îl omagia pe profesorul Valentin Constantin, mai ales că, așa cum cititorii vor putea observa cu ușurință, există un relativ consens al contributorilor la volum în legătură cu liniile de forță propuse de profesor în urmă cu un an. Între acestea, ne gândim mai ales la afirmația că autoritatea epistemică a Curții Constituționale este astăzi extrem de scăzută, o caracterizare care a putut părea îndrăzneată atunci când a fost expusă pentru prima oară, dar care acum traduce o percepție generalizată în rândul juriștilor. Practic, aproape toți contributorii se exprimă critic față de prestația din ultima perioadă a Curții Constituționale, chiar dacă critica pe care o propun reflectă grade diferite de insatisfacție.

Cel mai acuzat este partizanatul politic al membrilor Curții, care se răsfrânge plenar în performanța acesteia. Totuși, respondenții admit și că această caracteristică este urmarea firească a actualei modalități de desemnare a judecătorilor Curții de către actori eminamente politici: Parlamentul care numește două treimi dintre membri și Președintele care numește o treime. Ca atare, contributorii sugerează, în principal, limitarea pe cât posibil a acestei caracteristici a Curții. Se pot degaja câteva direcții principale înspre care avansează aceste propuneri. Una este deja cunoscuta soluție germană a majorității calificate în Parlament, care să fie necesară pentru numirea membrilor Curții. Aceasta ar face necesare compromisuri transpartinice, care ar trebui să faciliteze numirea unor personalități relativ independente politic. Dar, așa cum remarcă, pe bună dreptate, Bogdan Iancu, o astfel de reformă ar implica excluderea Președintelui din procedura de numire. Căci, ne reamintește Cristian Clipa, tendința electoratului de a alege un președinte de o culoare politică și un parlament dominat de o altă culoare politică, cuplată cu desincronizarea temporală a mandatelor prezidențiale și parlamentare, tinde să asigure actualmente un echilibru (chiar și parțial) în componența Curții. Însă este vorba de un echilibru între partizanate, și nu de o independență față de acestea. Așadar, numirea cu majoritate calificată în Parlament a membrilor Curții Constituționale ar însemna, într-adevăr, o schimbare semnificativă de paradigmă.

Alt set de propuneri menite să combată partizanatul politic al membrilor Curții accentuează dezideratul implicării unor actori

neafiliați politic în procedura de numire. Astfel de actori ar fi organizațiile profesionale juridice, facultățile de drept, Consiliul Superior al Magistraturii, Înalta Curte de Casație și Justiție sau societatea civilă. Această implicare ar putea lua una din două forme: o preselecție realizată înaintea etapei de desemnare propriu-zisă, finalizată printr-o „listă scurtă” de pe care să aleagă decidenții politici, respectiv o implicare propriu-zisă în procedura de desemnare. Însă respondenții noștri admit că, cel puțin deocamdată, este problematică punerea în practică a unor astfel de propuneri, nu doar pentru că revizuirea Constituției este dificil de realizat, ci și pentru că o astfel de abordare ridică probleme speciale de „reprezentativitate” pentru componența unei instituții care este, deocamdată, implicată în dispute tipic politice. Lucian Bercea a avansat, în aceeași logică, „nu de dragul diversității, ci de cel al deconcentrării”, un exercițiu de imaginație, în care cei 9 judecători ar fi desemnați de 9 entități de nominare diferite: Președintele României, Camera Deputaților, Senatul, Guvernul, Consiliul Superior al Magistraturii, Înalta Curte de Casație și Justiție, Uniunea Națională a Barourilor din România, Avocatul Poporului, Academia Română; deși desemnările „politice”, directe sau indirecte, ar fi în continuare majoritare, nu spargerea monopolului ar conta, ci legătura „calitativă” dintre fiecare entitate și judecătorul „său”.

În sfârșit, a treia direcție de reformă sugerată – și cea mai radicală – vizează renunțarea la o instanță constituțională specializată și alocarea atribuțiilor acesteia (în principal, pe cea privind controlul de constituționalitate), după model american, către instanța ordinară supremă, în cazul nostru Înalta Curte de Casație și Justiție. Această sugestie presupune, însă, o modificare a înseși filosofiei constituționale și, de aceea, probabil că are șanse mici de materializare. O astfel de propunere este, însă, foarte fertilă pentru reflecție, pentru că ea vizează nu numai dezideratul independenței politice a membrilor jurisdicției constituționale (deși, după cum spune Valerius Ciucă, judecătorii sunt una dintre puținele categorii profesionale antrenate să fie neutre politic), ci pune în discuție chiar poziția și funcția acesteia în sistemul instituțional al României. Pentru că este de neacceptat ca disputele politice – care sunt astăzi supuse Curții sub conceptul-umbrelă de „conflicte

juridice de natură constituțională” – să facă obiectul unei proceduri de tip judiciar clasic, este destul de clar că un rol de instanță constituțională al unei curți ordinare trebuie limitat la controlul de constituționalitate (și, probabil, doar la cel *ex post*, adică la excepțiile de neconstituționalitate). De altfel, inflația sau expansiunea atribuțiilor exercitate actualmente de Curte este aspru criticată de cei mai mulți dintre respondenți, ceea ce sugerează că este percepută ca o problemă de gravitate imediat următoare partizanatului politic (fiind, de altfel, în strânsă legătură cu acesta).

De aceea, câțiva dintre contributori, printre care Bogdan Iancu, Marian Nicolae și Andreea Verteș-Olteanu, au subliniat cu deplină justete că există o corelație între atribuțiile Curții și procedura de numire a membrilor săi. Cu alte cuvinte, funcția unei instituții determină, pe de o parte, calitățile dezirabile ale viitorilor săi membri, iar, pe de altă parte, delimitează și interesele potențial afectate de respectiva funcție, pe care o procedură de numire va trebui să le aibă în vedere. De aceea, este necesară o reflecție publică onestă (aceasta însemnând și detașată de interesele imediate ale partidelor politice) cu privire la funcția Curții. Or, o astfel de reflecție nu poate fi inițiată de către actorii politici, pentru evidentele motive arătate anterior, astfel încât ea trebuie să vină de la societatea civilă și de la intelectualii publici, printre care și juriștii. Deocamdată, așa cum recunosc autorii din acest volum, avem cel puțin o certitudine: aceea că însărcinarea Curții cu soluționarea „conflictelor juridice de natură constituțională dintre autoritățile publice” prin reforma din 2003 a avut efecte negative nete asupra acestei instituții: nu doar că i-a încărcat rolul, ci, mai ales, i-a afectat grav prestigiul. Din „gardian al Constituției”, Curtea s-a transformat în arbitru între forțele politice. Însă când spunem „arbitru” în acest context, imaginea care ne apare în minte, din păcate, este cea a arbitrilor din ligile inferioare de fotbal, confruntat cu – și, adesea, incapabil să țină sub control – furia jucătorilor, a antrenorilor și a publicului.

Câțiva dintre contributori se opresc asupra competenței profesionale a membrilor Curții care, potrivit, art. 143 din Constituție, ar trebui să fie una „înaltă” și deplâng faptul că acest criteriu nu este propriu-zis verificabil. Însă trebuie să recunoaștem că nici nu are

cum să fie altfel, câtă vreme standarde de acest tip nu pot fi reglementate prin criterii precise¹. De aceea, propunerile avansate pe acest teren vizează mai ales zona de recrutare a judecătorilor Curții Constituționale. Tendința dominantă este de a recomanda proveniența din mediul universitar sau cel judiciar (care ar trebui să promoveze atât competența, cât și independența), fără a ascunde, însă, că și în interiorul acestora subzistă problema selecției. Unii autori sugerează posibile cerințe de tip negativ, spre exemplu interdicția numirii unor foști politicieni sau foști funcționari publici.

Răspunsurile oferite indică faptul că, deși fac propuneri dintre cele mai variate, autorii înțeleg pe deplin că orice model instituțional necesită un echilibru între urmărirea valorilor fundamentale și pragmatism. De aceea, mimetismul instituțional este, în principiu, dezavuat. Modelele instituționale nu pot fi transpuse *tale quale*, ci este necesar să fie adaptate. Această cerință dobândește trăsături specifice atunci când vorbim despre state care nu sunt „democrații consolidate” (Iulia Motoc) sau despre democrații „care încă nu și-au consolidat mecanisme de auto-apărare împotriva arbitrarului politic și derapajelor iliberale” (Bianca Selejan-Guțan).

În sfârșit, ultima parte a întrebării adresate viza „calitățile personale” dezirabile ale membrilor Curții. Deși acestea nu pot, evident, face obiectul unei verificări propriu-zise în procedura de numire, ele sunt relevante fie și numai pentru că ideile sunt cel mai

¹ În realitate, asigurarea îndeplinirii acestui criteriu depinde de procedura de desemnare (și de actorii implicați în ea), dar și de o atitudine generală manifestată la nivelul societății și a celor implicați în viața politică de respect pentru „înalta competență profesională”. Câțiva dintre contributori au afirmat explicit că activitatea Curții Constituționale este o reflexie a spațiului public și a procesului politic din România. Pentru Bogdan Iancu, acestea sunt dominate în ultimii ani de „instrumentalism generalizat, sloganizare primitivă și polarizare accentuată”, în timp ce Marius Balan vede cauza problemelor în „toleranța mult prea mare a mediilor profesionale și a societății în general față de un discurs incoerent, fără logică și de multe ori chiar agramat”. Cu alte cuvinte, ceea ce lipsește (sau este repus în discuție) este un consens minimal asupra valorilor care trebuie să prevaleze în viața publică.

bine reprezentate prin imagini, iar cele mai convingătoare imagini sunt cele umane. Chiar dacă democrația constituțională implică „domnia legii”, și nu a oamenilor, ea evocă imagini familiare cu puternică încărcătură simbolică. Thomas Jefferson reprezintă idealurile umanitare ale democrației, Alexander Hamilton pragmatismul organizării eficiente, Winston Churchill solidaritatea pentru apărarea libertății ș.a.m.d. Dar oare justiția constituțională nu își are „eroii” săi? Cel puțin în Statele Unite, cu siguranță că da. Dintre judecătorii mai vechi, Oliver Wendell Holmes, Benjamin Cardozo sau Louis Brandeis ar intra probabil pe o astfel de listă. Și de ce nu ar fi așa? În fond, „servilismul” (politic) pe care unii dintre contributori îl atribuie, dezamăgiți, membrilor Curții își poate avea cauza și în absența percepției importanței propriiei poziții în promovarea unor valori. Politicienii au puterea alocării resurselor, dar „eroii” au puterea promovării valorilor. În calitate de actori în jocul politic, membrii Curții au ceva din primul tip de putere, dar în general mai puțin decât politicienii. În schimb, ar putea exercita cel de-al doilea tip de putere cu mult mai puțină concurență din partea politicienilor. Ce calități personale ar trebui să aibă, așadar, un judecător constituțional din România? Radu Rizoiu are curajul de a avansa explicit trei calități: spirit de dreptate, imaginație și activism (în sensul de protejare a drepturilor și libertăților fundamentale). Cuvinte bine găsite, care aproape că ne trimit cu gândul la Hercule, judecătorul ideal din exemplele lui Ronald Dworkin. Astfel de calități te pot transforma, într-adevăr, în „erou” al justiției constituționale.

Un exercițiu interesant este cel făcut de câțiva dintre contributori atunci când își pun problema dacă o anumită specializare juridică face o persoană mai calificată pentru a fi judecător constituțional. Cristian Clipa crede că cei mai potriviți pentru o asemenea poziție ar fi constituționaliștii, internaționaliștii și profesorii de teoria dreptului. În schimb, Marian Nicolae consideră că, dimpotrivă, s-ar putea ca „privatiștii” să fie mai bine plasați, întrucât „rolul suprem al Curții este apărarea drepturilor și libertăților fundamentale, preeminența individului, iar nicidecum protecția statului și a așa-zisului interes general”. Iată cum orice discuție tehnică se poate transforma într-o discuție despre principii. În

orice caz, „penaliștii” par a fi cel mai puțin recomandați (cu privire la aceasta se desprinde un consens între autorii care au făcut acest exercițiu), deși ei par a fi cei mai prezenți în ultimele configurații ale Curții.

Să îi dăm, în încheiere, cuvântul, în numele contributorilor la acest volum, dar și în numele editorilor săi, inspiratului profesor Marian Nicolae, care și-a încheiat textul după cum urmează: „mulțumind din suflet pentru această extrem de plăcută și onorantă invitație și sperând că răspunsurile mele n-au fost cu totul insipide ori prea banale, nici prea scurte sau seci, nici prea lungi sau stufoase, aș dori să adresez, pe această cale, profesorului VALENTIN CONSTANTIN, ajuns, iată, la vârsta pensionării, dar și la epoca maturității depline, să se bucure din plin de viață, savurând cu aceeași plăcere lecturile preferate și având inspirația scrisului direct și limpede cu care ne-a obișnuit, mulți ani de acum înainte! Împreună cu urarea preferată: *să fiți sănătos și vesel, domnule profesor!*”.

Raluca Bercea, Lucian Bojin, Diana Botău
Timișoara, 25 mai 2019